

Anatomska identifikacija relikvija svetaca zaštitnika od bolesti u crkvi sv. Blaža u Vodnjanu

Anatomical Identification of Relics of Disease Patron Saints Kept in the Church of St. Blaise in Vodnjan

Ante Škrobonja

Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

51000 Rijeka, Braće Branchetta 20

Sažetak Cilj rada bio je izdvojiti i anatomski opisati relikvije svetaca zaštitnika od bolesti koje se čuvaju u crkvi sv. Blaža u Vodnjanu u Istri. Između brojnih relikvija od 289 različitih svetaca koje je početkom XIX. stoljeća donio slikar Gaetano Grezler izdvojene su 42 relikvije od 21 sveca. U nastavku se nižu imena svetaca, njihove "specijalnosti" i opisuju relikvije. Razmjerno pouzdana atomska determinacija bila je moguća u 16 slučajeva, djelomična u 10, a u preostalih 16 primjera relikvije su bile u obliku amorfnih koštanih fragmenata različite veličine ili nisu bile tjelesnog podrijetla. Prikaz završava zaključkom da se pristupom relikvijama s mediko-sakralnog polazišta može doći do novih antropoloških saznanja te da afirmacija fenomena svetaca zaštitnika može potencijalno pobuditi interes prema duhovnosti kao neosporno umjesnom adjuvansu u medicinskoj praksi.

Cljučne riječi: antropologija, relikvije, sveci zaštitnici, Vodnjan, Hrvatska

Summary The aim of this study was to identify the anatomy of the relics found in the Church of St. Blaise in Vodnjan, Istria, which allegedly belong to disease patron saints. The article focuses on 42 out of 289 relics brought to the church by the painter Gaetano Grezler at the turn of the 19th century. The list of respective patron saints includes their "specialties" and description of the relics. Sixteen relics were positively identified, ten with a certain degree of reliability, while the remaining 16 were unidentifiable bone fragments of varying size. The article concludes that a certain medico-sacral approach may lead to new anthropological findings and that recognising the phenomenon of patron saints has a potential to raise interest in spirituality as an acceptable aid in medical practice.

Key words: anthropology, relics, patron saints, Vodnjan, Croatia

U nekim vjerskim tradicijama, poglavito u katolicizmu, pravoslavlju i budizmu, zarana je zaživio i ostao trajno aktualan osebujan fenomen relikvija, tj. predmeta posebnog štovanja, obično tijela, ili dijela tijela, odjeće ili kakvog uporabnog predmeta vezanog uz nekog mučenika ili svetog čovjeka. Štovanje relikvija temelji se na vjerovanju da one imaju čudesnu moć te da njihovo štovanje u procesijama, doticanjem pa i poljupcem znači svečevu prisutnost i prenošenje čudotvorne moći.

Tako se, konkretno, u kršćanskoj tradiciji pod pojmom relikvija (lat. *reliquiae* = ostaci, moći) podrazumijevaju čitavo tijelo, jedan njegov dio ili samo čestica nekog sveca ili blaženika čiji je kult od Crkve odobren. U širem smislu to su i predmeti koji su s tom osobom bili u uskoj vezi ili sredstva kojima su mučeni. Kršćanstvo prema tome razlikuje tri vrste relikvija. Prvoga su reda tjelesni ostaci Isusa Krista (sveti prepucij?), predmeti koji su s njim bili u doticaju (sveti križ, torinsko platno) te tjelesni ostaci svetaca, poglavito mučenika. Drugog su reda osobni predmeti sveta-

ca (odjeća, obuća, molitvenik, križ i sl.), a predmeti poput dijelova tkanine koji su doticali svečevu tijelo nakon njegove smrti relikvije su trećega reda.

U početku, u doba katakomba, prvi su kršćani tijela svojih umorenih mučenika pohranjivali u posvećenim nišama (*arkosolijima*) u katakombama i sarkofazima, a zatim u crkva- ma koje su podizane nad grobovima mučenika. Uz to zara- na počinje i običaj skupljanja dijelova tijela (kosti i neras- padnuti dijelovi) i predmeta vezanih uz sveca koji se pohra- njuju u posebne, nerijetko raskošne spremnike (*relikvija- re ili moćnike*) koji se distribuiraju diljem kršćanskog svijeta, podjednako na području Zapadne i Istočne Crkve. Zbog česte zlorabe beskrupuloznih trgovaca koji su preprodava- jući lažne relikvije varali naivne vjernike uslijedile su dvojn- e reakcije. Najprije su se protestantski reformatori oštro suprotstavili i odbacili štovanje relikvija na što je uslijedila reakcija s Tridentskog koncila (1543–1563) koji se među- inim odlučio za njihovo štovanje. Uz to već na početku Kon- cila 1543. uvodi se i obveza da svaka relikvija mora imati

i poseban pečat ili *autentiku* od najviših crkvenih vlasti. Uz to posebno se naglašava razlika između štovanja i čašćenja s jedne strane te klanjanja s druge. Relikvije se štiju i časte, a samo se Bogu klanja (1-3).

Relikvije u Vodnjanu

Nakon Rima i talijanskih gradova gdje je spletom pogodnih okolnosti skupljeno i sačuvano najviše relikvija kršćanskih svetaca, jedan od najbogatijih krajeva po broju sačuvanih i tradiciji štovanja relikvija jest istočna obala Jadrana, a na njoj prednjače Istra i Hrvatsko primorje. Najviše, i to nevjerojatnih 289 relikvija raznih svetaca i nekoliko potpuno sačuvanih neraspadnutih tjelesa svetih i blaženih sačuvanih na jednome mjestu pohranjeno je u župnoj crkvi sv. Blaža u Vodnjanu (slika 1). Riječ je o zbirci – ostavštini slikara Gaetana Grezlera koji je na poziv lokalnih vlasti, godine 1818. došao u Vodnjan iz Venecije s nakanom da oslika novu crkvu. Kao osebujan kolekcionar sa sobom je donio i brojne umjetnine te jedinstvenu kolekciju relikvija koje je uspio skupiti, točnije spasiti iz venecijanskih crkava od kojih su mnoge u doba francuske okupacije bile sustavno devastirane, pljačkane i srušene. Grezler je u Vodnjanu slikao petnaestak godina, a zatim mu se kao samotnom osobenjaku naglo gubi trag, no u puku ostaje vjerovanje da je posrijedi bio suicid utapanjem.

Dugi niz godina relikvije su bile smještene u neprikladnim uvjetima, u zidnom ormaru u sakristiji, a sarkofazi s neras-

Slika 1. Dio relikvijara u vitrinama Zbirke sakralne umjetnosti u župnoj crkvi sv. Blaža u Vodnjanu.

padnutim tjelesima u obližnjem hodniku. Godine 1984. nakon primjerene sistematizacije glavnina relikvijara izložena je u Zbirci sakralne umjetnosti u bivšoj sakristiji i u prikladnom zidnom ormaru s desne strane svetišta.

U samoj zbirci izloženo je 100 relikvijara od metala, muranskog stakla i drveta izrađenih u razdoblju od XV. do XIX. stoljeća. Većina je relikvija u *teki* postavljena direktno na podlogu, neke na pamuk, a neke su obavijene svilom te položene ili pričvršćene uz stijenke.

Najviše, tj. 39 relikvijara osebujno je dizajnirano i izrađeno od muranskog stakla u XVI. i XVII. stoljeću. Drugu skupinu čine 33 metalna relikvijara (srebro, bronca, mjed i pozlata) u obliku križa, pikside ili pokaznice (slika 2). Nastali su u razdoblju od XV. do XIX. stoljeća. Karakteriziraju ih gravure i razni ukrasi te bogato dekorirani poklopci, nerijetko s križem ili likom sveca (4-6).

Slika 2. Pozlaćeni relikvijar iz XVI. stoljeća s relikvijama sv. Antona Padovanskog

Izvori i metode rada

Ovo istraživanje dio je projekta izučavanja fenomena relikvija svetaca u sakralnoj tradiciji Istre i kvarnerskog kraja čiji su prvi rezultati nedavno objavljeni (7-9), dok nekoliko članaka čeka objavljivanje. Kao i u dosadašnjem radu i u pripremi za ovo istraživanje najprije je obrađena literatura o povijesti župne crkve sv. Blaža u Vodnjanu i njezinoj sakralnoj zbirci (4-6). Da bismo bolje upoznali svece čije će

relikvije biti obrađene u ovome radu, o njima su potraženi podaci u općoj hagiografskoj literaturi (10, 11) te djelima o svecima vezanim za medicinu (12, 13). Tijekom antropološke obrade korišteni su i standardni anatomske priručnici (14, 15). U prvom dijelu istraživanja predviđen je makroskopski pregled i pokušaj, po mogućnosti anatomske identifikacije relikvije.

Rezultati

Pregledom registra relikvija Sakralne zbirke utvrđeno je da se među 289 nabrojanih svetaca nalazi pet relikvija vezanih uz osobu Isusa Krista i njegovu majku Blaženu Djevicu Mariju, te 42 relikvije različita podrijetla i veličine od 21 sveca koji se tradicionalno štiju kao zaštitnici od određenih bolesti. Svi relikvijari su detaljno makroskopski pregledani i fotografirani, a rezultati dobiveni očevitom uspoređeni su i ponegdje dopunjeni prije objavljenim opisima (9).

Budući da je po kršćanskom uvjerenju Bog primarno izvor zdravlja, a ne onaj koji prijete i kažnjava bolešću, kršćani se u svim bolestima i životnim nevoljama najprije Njemu povjeravaju. Od relikvija za koje se vjeruje da su vezane uz osobu Isusa Krista i njegovu majku Blaženu Djevicu Mariju u vodnjanskoj zbirci nalaze se: trn s krune, iverak Isusova križa, kamenčić nejasne veze s Isusom, bočica s ugrušcima krvi i komadić platna (dio vela Bl. Dj. Marije) s mrljom Isusove krvi.

Nakon Isusa Krista koji je nedvojbeno najveći taumaturg u svekolikoj medicinskoj povjesnici, s mediko-sakralnog aspekta neobično su zanimljive osobe koje su se bavile liječenjem ili su čak bile školovani liječnici koji su živeli na glasu svetosti nakon smrti kanonizirani. Od petnaestak do danas priznatih liječnika svetaca u Vodnjanu se čuvaju relikvije četiriju ranokršćanskih svetaca. Od apostola i evanđelista sv. Luke čuva se sitni fragment spongiozne kosti i dva komadića nedefiniranog tkiva. Od svete braće Kuzme i Damjana u istom relikvijaru ispunjenom vatom viri kompaktna masivna kost (trup većeg kralješka?) ovijena vrpcom s imenom sv. Kuzme, a iznad nje je dio jedne Damjanove cjevaste kosti (slika 3). Uz opisane u zbirci se nalaze i dvije sitnije amorfnе relikvije četvrtog liječnika – sv. Pantaleona.

U nastavku istraživanja definirane su relikvije svetaca koje se izrijeком štiju kao zaštitnici od bolesti. Nakon obrade opažanja su sistematizirana i radi preglednosti prikazana tablično tako da su sveci poredani abecednim redom, a uz njih su naznačene njihove “specijalizacije” i kratki makroskopski opisi relikvija.

Rasprava

Uvodno valja napomenuti da su pregled i anatomska prosudba relikvija u većem dijelu bili otežani, a katkad i nemogući iz više razloga. Ponajprije se to odnosi na relikvije koje se pripisuju određenim svecima koji su nabrojani u popisima uz nekoliko zbirki, a da pritom same relikvije nisu dodatno označene. Glede prosudbe sadržaja pojedinih re-

Slika 3. Relikvije sv. Kuzme i sv. Damjana u relikvijaru od murranskog stakla iz XVII. stoljeća.

likvijara, problem je nerijetko u tome što pripadajuće relikvije jednostavno nisu dostupne oku, jer su djelomično ili potpuno omotane vatom, tkaninom ili prigodnom vrpcom. Sljedeći problem su veličina i očuvanost relikvija. Naime, najčešće su to više ili manje očuvani koštani ulomci nastali piljenjem ili lomljenjem većih kostiju što su učinili beskrupulozni trgovci radi lakše prodaje i veće zarade. Daljnji su problem sitne amorfnе kosti ili njihovi ostaci koji su se zbog duljeg ležanja u zemlji u mnogome promijenili.

Iz netom priloženoga sistematiziranog opisa može se zaključiti da je razmjerno pouzdana anatomska determinacija relikvija bila moguća u 16 slučajeva kod 15 svetaca (Agata, Anastazija, Anton Opat, Anton Padovanski, Barbara, Bartol Ap., Blaž, Erazmo, Foška, Franjo Asiški, Pavao Ap., Sebastijan, Stjepan Prvomučnik, Vid), djelomična u deset, a u preostalih trinaest slučajeva relikvije su bile u obliku amorfnih koštanih ulomaka ili su ovijene vatom ili vrpcom ostale nedostupne pogledu (tablica 1). U jednom slučaju uz ostatke kostiju čuva se i zemlja iz groba sveca (Nikola), u jednom pepeo koji je ostao od vatre i dio metalne šipke roštilja na kojem je svetac mučen (Lovro) (slika 4. i 5), a uz Bl. Dj. Mariju veže se dio tkanine.

Tablica 1. *Sveci zaštitnici od bolesti i njihove relikvije*

Svetac	Bolest	Relikvije
AGATA	Bol u prsima, zaštitnica dojilja	Dio cjevaste (palčane?) kosti.
ANA	Neplodnost, teškoće u porodu	Komadić tkanine (haljine?) u medaljonu.
ANASTAZIJA	Glavobolje i bolesti u prsima	Prilično oštećen komad velike cjevaste kosti omotan vatom.
ANTON OPAT	Kožne bolesti, herpes zoster, kuga, zoonoze	Tri relikvije: dva amorfnu koštana ulomka i četvrti prst desne ruke.
ANTON PADOVANSKI	Porod, sterilitet, groznice, vodena bolest, oči, zaštitnik male djece	U glavnoj teki relikvijara smješten je (torakalni?) kralježak, a četiri okolna medaljona sadržavaju kosu, koščiće prsta i nedefinirane grudice koštanog tkiva.
BARBARA	Vrućice, životna opasnost, iznenadna smrt, jedna od 14 svetih pomoćnika	U sarkofagu iza glavnog oltara pohranjeno je osušeno, razmjerno dobro očuvano lijevo stopalo.
BARTOL AP.	Rane, kožne bolesti, padavica, živčane bolesti	Dobro očuvan desni femur i dio humerusa te zapis o nedefiniranoj relikviji u sarkofagu s više nesređenih relikvija u zbirci u glavnom ormaru.
BENEDIKT	Trovanja, bubrežni kamenci, vrućica, upalne bolesti, crveni vjetar	Dvije amorfnu relikvije u zasebnim relikvijarima i zapis o jednoj nepreciziranoj među više relikvija u sarkofagu.
BLAŽ	Grlobolje, jedan od 14 svetih pomoćnika	Dio desne ruke u sarkofagu uz glavni oltar, komad vatom omotane kosti u relikvijaru i jedna od neoznačenih kosti u ormaru.
ERAZMO	Bol u trbuhu: grčevi, crijevne upale, upala crvuljka, jedan od 14 svetih pomoćnika	Dva manja ulomka pločaste kosti (lubanje?).
FOŠKA	Bol i smetnje u raznim dijelovima tijela	Slabinski kralježak.
FRANJO ASIŠKI	Trbušne bolesti, ulkus, jetra, slezena, glavobolja, u stara vremena zaštitnik i od kuge	Komadić cilicija (grubog oštrog pokorničkog pojasa koji je svetac nosio) i osušena krvna mrlja u medaljonu.
LOVRO	Opekline, vrućica, križbolje	Dio metalne šipke roštilja na kojem je svetac pečen i pepeo koji je ostao nakon vatre, neoznačena relikvija u sarkofagu s mnoštvom drugih i spomen svečeva imena uz jednu od zbirki nedefiniranih relikvija.
LUCIJA	Bolesti očiju	Sitna relikvija u jednom medaljonu.
MARTIN	Kožne bolesti s osipom: crveni vjetar, velike boginje, ospice, kozice...	Ulomak sljepoočne kosti.
NIKOLA	Reumatizam, opasnosti od vode, neplodnost, zaštitnik djece	Cjevasto komprimirani ulomci kostiju i zemlje.
PAVAO AP.	Grčevi, ugriz zmija, bolesti uha i naglušnost	Dio cjevaste kosti i donji dio humerusa (nadraklične kosti) i sitna relikvija u medaljonu.
PETAR AP.	Vrućica, bol u nogama, ugriz zmije, opsjednutost	Nedefinirana relikvija u zbirci i sitna relikvija u jednom medaljonu.
SEBASTIJAN	Rane, epilepsija, u staro doba kuga i epidemije	Dio zdjelice i desne natkoljenice s očuvanim tkivom u posebnoj staklenom sarkofagu iza glavnog oltara.
STJEPAN PRVOMUČENIK	Kamenci, glavobolja, međurebrena bol, spokojna smrt	Više ulomaka pločastih kostiju baze lubanje.
VID	Koreja, padavica, drhtavica, gluhoonijemost, nesаница, ugriz otrovnih životinja, očne bolesti, jedan od 14 svetih pomoćnika	Dio tjemene kosti i nekoliko nedefiniranih kostiju u zbirci.

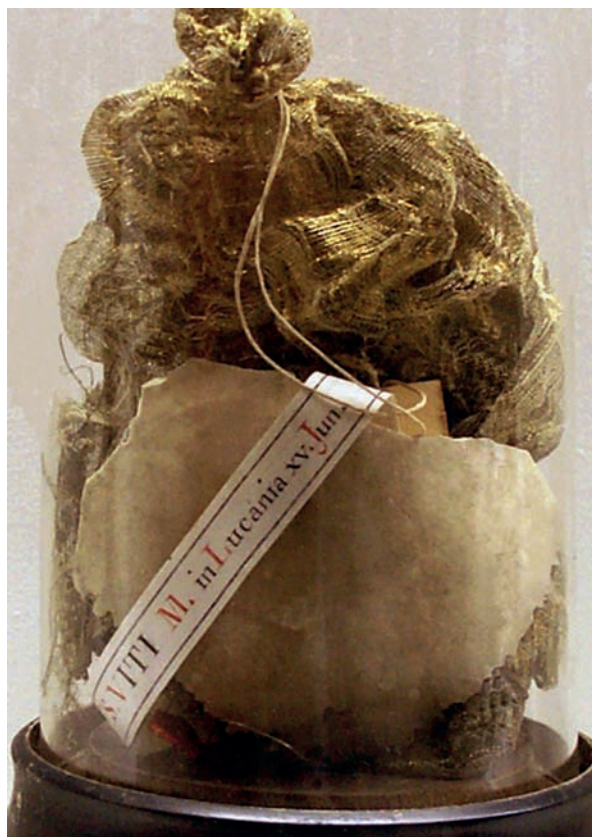

Slika 4. *Pepeo koji je ostao od vatre i dio metalne šipke roštilja na kojem je mučen sv. Lovro u pozlaćenom relikvijaru iz XVI. stoljeća*

Pritom valja podsjetiti da je registrirano i nekoliko slučajeva gdje se relikvije ovih svetaca samo spominju, ali nisu označene u nekoliko većih ili manjih zbirki.

U mogućoj daljnjoj antropološkoj obradi bilo bi nužno sve relikvijare otvoriti, neke mehanički očistiti i popraviti oštećenja. Same relikvije valjalo bi pažljivo izvaditi, osloboditi materijala kojim su nerijetko omotani i zatim pomno makroskopski pregledati. Razumije se da bi bilo korisno nastaviti s novim sofisticiranim pretragama, no s obzirom na njihovu složenost i cijenu, sama svrha i krajnji rezultat ostaju upitni.

Općenito gledano na cjelokupnu zbirku većina relikvija je *lege artis* sistematizirana, poglavito onaj dio relikvija koji je smješten u relikvijare, sarkofage i prikladne kutije i što je s religijskog stajališta najvažnije, uz većinu njih su sačuvani voštani pečati (*autentike*) ili prateći pouzdani zapisi koji jamče izvornost. Nažalost, a razloga tomu je vi-

Slika 5. *Relikvija sv. Vida u relikvijaru od muranskog stakla iz XVII. st.*

še, jedan dio relikvijara i relikvija ostaje upitan. Tako se u Registru zbirke navode 24 različita nedefinirana relikvijara s ostacima nepoznatih svetaca (slika 6). U različitim škrinjama, sarkofazima i kutijama u ormarima registrirano je 87 različitih neidentificiranih kostiju ili koštanih ulomaka te 30 ampula sa zgrušanom krvi (?). Katkad se uz skupinu relikvija navode imena svetaca, ali nisu imenovane njihove relikvije, neki su zapisi oštećeni ili nečitljivi... Velika zagonetka ostaje drveni sarkofag s relikvijama smješten iza glavnog oltara, koji do sada nije otvaran, pa kako ne postoji pouzdan zapis, o njegovu sadržaju može se tek nagađati.

Na osnovi svega rečenoga jasno je da još ne možemo pouzdano tvrditi koliki je ukupan broj relikvija u zbirci, no prema većini procjena smatra se da se tu čuvaju ostaci 289 različitih svetaca, a koliko ima zasebnih relikvija, treba tek odlučiti kako ih brojiti (9).

Umjesto daljnje rasprave o vodnjanskim relikvijama u kojoj bismo u završnici uz relevantne odgovore zacijelo otvorili znatno više novih pitanja, vrijedi se podsjetiti i na ostale relikvije koje se čuvaju u crkvama diljem Hrvatske. U Istri, osim u Vodnjanu tijela svetih i blaženih sahranjena su u Rovinju, Balama i Puli, pojedinačno ili u skupinama relikvije raznih svetaca štuju se u Buzetu, Puli, Poreču, Pićnu, Novigradu, Labinu, Umagu, u Svetom Lovreču i Pazinu (16). Velik broj relikvija sačuvan je i u Kvarnerskoj regiji, u Rijeci (17), na Trsatu (18), u Bakru, Novom Vinodolskom i Senju (19) te na Rabu (9) i dalje prema jugu do Dubrovnika

Slika 6. Dio koštanih ulomaka neidentificiranih svetaca izvan relikvijara.

i Kotora ili unutrašnjosti do Vukovara i Iloka. Sve one pobuđuju neskriven interes vjernika i teologa, a i šire javnosti. Istodobno pak začuđuje saznanje da, premda je to i svojevrsan antropološki izazov, u stručnoj, poglavito biomedicinskoj literaturi susrećemo razmjerno malo radova u kojima se relikvijama pristupa s tog motrišta, pa bi i to trebao biti dodatni poticaj za slična istraživanja.

Zaključak

Ovim prikazom zaključeno je još jedno u nizu predviđenih poglavlja obrade i prezentacije dijela zbirke relikvija u vodnjanskoj crkvi. Ponovno je potvrđeno da njihovo značenje u mnogome nadilazi usko religijske okvire te da su uz primarni teološki umjesni i poželjni i ostali multidisciplinarni pristupi. Tako se, polazeći s mediko-sakralnog polazišta, kao što je to netom učinjeno, može među inim doći do novih antropoloških saznanja, a istodobno afirmirajući fenomen svetaca zaštitnika od bolesti, može se pobuditi interes prema duhovnosti kao neosporno umjesnom adjuvan-su u medicinskoj praksi.

Autori fotografija:

Ante Škrobonja (1.-5.), Marijan Jelenić (6.)

ZAHVALA

Autor iskazuje posebnu zahvalu vlč. gospodinu župniku Marijanu Jeleniću na savjetima i izravnoj pomoći u istraživanju.

Istraživanje je izvršeno u sklopu projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske pod nazivom "Medicinski elementi u sakralnoj tradiciji Riječke nadbiskupije" (broj projekta: 062-1012555-0795).

Literatura

1. GRGIĆ M. Relikvije. U: Badurina A. ur. Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1990,507-8.
2. SANDERS T. Relikvije. U: Glazier M, Helwig M. K. ur. Suvremena katolička enciklopedija. Split: Laus, 1998,833.
3. REBIĆ A. Ur. Opći religijski leksikon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002,806.
4. GIRARDI V, JELENIĆ M. Zbirka sakralne umjetnosti župne crkve Sv. Blaža. Pula: Arheološki muzej Istre, 1984.
5. JELENIĆ M. Neraspadnuta tjelesa Svetih. Vodnjan: Župni ured Sv. Blaža, 1984.
6. JELENIĆ M. Galerija velikan. Vodnjan: Župni ured Vodnjan, 2004.
7. ŠKROBONJA A, KURTOVIĆ M. Prilog antropološkoj obradi relikvija sv. Sebastijana i sv. Barbare u crkvi svetog Blaža u Vodnjanu. *Medicus* 2006;15(2)345-9.
8. PETAROS A, ŠKROBONJA A. Mummies from northwestern Croatia. 1st Bolzano Mummy Congress - Mummies and Life Sciences: Programme and Abstracts. 2009.42-42.-3.
9. ŠKROBONJA, A, ROTSCCHILD V, ČULINA T. St Apollonia's tooth - a relic in the cathedral treasury in Rab (Croatia). *British dental journal* 207, 2009,10:499-502.
10. *Bibliotheca sanctorum*, 12 volumes. Roma: Pontificia Università Lateranense e Città Nuova. Roma, 1961-1970.
11. LAZARINI P. Il libro die santi. Padova: Edizioni Messaggero di S. Antonio, 1987.
12. STERPELONE L. I santi e la medicina - medici, taumaturghi, protettori. Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1994.
13. ŠKROBONJA A. Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetih zaštitnika. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.
14. KRIŽAN Z. Pregled građe grudi, zdjelice, nogu i ruku. Zagreb: Školska knjiga, 1978.
15. BERTOLINI R, LAUFER G. Medicinski atlas. Ljubljana: Medicinska založba, 1976.
16. NEŽIĆ D. Istarski sveci i blaženici. U: Badurina A. ur. Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1990,264-7.
17. BALABANIĆ FAČINI M, NEPOKOJ D. ur. Sjaj isusovačke baštine u Rijeci. Katalog izložbe. Rijeka: Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 1993.
18. HOŠKO E. Močnik Barbare Frankopanske. U: Na vrhu trsatskih stuba. Rijeka: Tiskara Rijeka, 1991,53-6.
19. RAZOVIĆ M. ur. Vodič Crkve u Hrvatskoj. Zagreb: I.t.d. d.o.o., 1996,15.

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Ante Škrobonja, dr. med.
 Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci
 51000 Rijeka, Braće Branchetta 20
 e-mail: anteskrobonja@yahoo.com

Primljeno / Received

15. 03. 2010.
 March 15, 2010

Prihvaćeno / Accepted

26. 03. 2010.
 March 26, 2010

...uzmite li mučninu vod
od same pomisli na vožnju

...uzmite Aviomarin. Za svaki put.

Aviomarin sprječava pojavu mučnine, povraćanja, vrtoglavice i ostalih simptoma bolesti kretanja. Aviomarin djeluje brzo te ga možete uzeti pola sata prije početka putovanja. Sigurnost primjene je klinički dokazana. Preporučamo ga i malim putnicima: djeci od pet godina. Svako putovanje počinje prvim korakom - neka Vaš prvi korak bude Aviomarin.

www.plivazdravlje.hr

Zajedno prema zdravlju **PLIVA**

Prije upotrebe pažljivo pročitati uputu o lijeku. Za obavijesti o indikacijama, mjerama opreza i nuspojavama upitajte svog liječnika ili ljekarnika.

M A V Y
venotrex®

MOJ KORAK DO LJEPOTE

Jeste li znali da se gotovo svaka druga žena u svom životu, već i u ranoj mladosti, susretne s problemom vidljivih kapilara? Žene su upravo tom problemu 4 puta sklonije od muškaraca, stoga je izuzetno važno rano prepoznavanje problema.

VENOTREX® linija proizvoda jedinstvene formulacije nudi Vam potrebnu njegu i tretman vaših nogu!

- **Venotrex**® emulzija pruža optimalnu hidrataciju i sjaj, njeguje i prodire duboko u kožu dok
- **Venotrex**® kapsule stabiliziraju vaše kapilare!

KAKO?

Venotrex® proizvodi sadrže RUTOZID (trokserutin) koji jača stijenke krvnih žila i povećava njihovu elastičnost čime povoljno utječe na postojeće i pomaže u sprječavanju pojave novih vidljivih kapilara i vena.

Potražite u ljekarnama!

Zajedno prema zdravlju **PLIVA**

NOVO
 Od sada u
 kapsulama

Prije upotrebe pažljivo pročitati uputu o lijeku. Za obavijesti o indikacijama, mjerama opreza i nuspojavama upitajte svog liječnika ili ljekarnika.

Losartio® Plus
losartan/hidroklorotiazid

Losartio®
losartan

Optimon® Plus
lizinopril/hidroklorotiazid

Optimon®
lizinopril

Cilazil® plus
cilazapril/hidroklorotiazid

Cilazil®
cilazapril

Prilen® Plus

Prilen®

 Atorvox®
atorvastatin

Statex®
simvastatin

KORDOBIS®
bisoprolol

Carvetrendi®
karvedilol

NebiVolol PLIVA

Indapamid **SR** PLIVA

Vilpin®
amlodipin

Andol® 100
acetilsalicilna kiselina

Napomena: Sastavni dio ovog promidžbenog materijala predstavlja i sažetak opisa svojstava lijekova sukladno članku 15. i 17. Pravilnika o načinu oglašavanja o lijekovima i homeopatskim proizvodima, Narodne novine broj 118/09. **Način i mjesto izdavanja:** Na recept, u ljekarni. 06-10-CAR-02-NO/34-10/06-11